

УДК 165.1:316

З.В. Стежко, доц., канд. філос. наук.

Кіровоградський національний технічний університет.

Ю.Г.Стежко, доц., канд. пед. наук.

*Київський національний університет технологій та дизайну
університет*

Імперативи демократії: детермінація та свобода

У статті висвітлюється багатоаспектність проявів свободи та різноманітність форм її детермінації в умовах демократизації суспільства. Обґрунтовується положення про недостатність обумовленості свободи раціональною детермінацією та об'єктивною суспільною необхідністю. Розкривається вихід дослідження на практику соціального управління.

свобода, національна ідея, демократія, детермінація, цінність, раціональність, культура

Буремні події в новітній історії України обумовили той факт, що демократія набула зримої реальності, котру є потреба закріпити у громадянських інституціях, а, головне, сформувати у суспільній свідомості прагнення стати не позірним, а реальним суб'єктом влади. Демократичні ініціативи громадянського суспільства змусили нас поновому поглянути на детермінацію свободи. Розв'язання проблеми свободи в умовах активізації громадянського суспільства, перерозподілу владних повноважень через підвищення культури раціональної та етичної самодетермінації громадян потребує поновлення філософських досліджень категорії «свобода» та їх виходу на практику державного управління.

Надзвичайна ємність, динамічність та суперечливість категорії «свобода» обумовили деяку невідповідність її визначення сучасним суспільно-політичним реаліям та поверхневу оцінку її проявів органами державного управління. Історія надто багата досвідом про згубність абсолютизації свободи, щоб не робити належних висновків. Тож метою статті є здійснення аналізу ступеня дослідженості категорії «свобода» в філософській літературі, уточнення її змісту та детермінованості в сенсі практики розвитку самоврядування.

© З.В. Стежко, Ю.Г.Стежко, 2016

Загальновідомо, що, яких би форм не набували ті чи інші соціальні дії людей, найвищого злету ефективність їхнього сукупного результату сягає лише за умов громадянської злагоди. А тому пошук філософських засад взаєморозуміння в Україні як в контексті історії, так і за умов нашого суперечливого і конфліктного сьогодення є надзвичайно важливим завданням. Досить поширеною є думка, що громадянська злагода та толерантність стануть можливими лише в рамках об'єднуючої державу національної ідеї. Відтак її пошуки як в середовищі науковців та філософів, так і в політикумі продовжуються вже не один десяток років. Один час популярною була ідея православної соборності, проте через ряд причин вона не реалізувалась. І дійсно, без урахування багатонаціонального, багатоконфесійного характеру населення України, різного історичного досвіду та ментальності українців національну ідею сформуванню неможливо.

Останнім часом все більшого поширення набуває ідея демократії як національної ідеї України. І небезпідставно – для України як однієї з країн Європи цілком логічним є звернення до сучасних загальноєвропейських цінностей. А цінності ці передусім демократичні. Поскільки наша країна тяжіє до євроінтеграції, вона повинна зважати на те, що національна ідея має позитивний сенс не лише в тому випадку, коли консолідує все населення, надає йому стабільні світоглядні основи, але й коли дає змогу країні знайти своє гідне місце в навколишньому геополітичному середовищі.

Осередям демократії як національної ідеї та суспільно-політичного ладу є поняття свободи. Саме свобода видається єдиним шляхом до виживання й одним з небагатьох стабільних аксіологічних уявлень, на яких тримається сучасний світогляд більшості країн світу. Так, свобода є центральною в системі цінностей американської демократії, а національна ідея США – це ідея особистісної свободи (показовою тут є дискусія, яка розгорнулася в США при обговоренні можливої заборони тютюнопаління, – чи має право уряд примушувати громадян вести здоровий спосіб життя?). Для Великобританії національна ідея також нерозривно пов'язана зі свободою, що бере початок ще з Хартії вольностей. Відтак прагнення свободи та страх її втратити є активними рушійними силами як історичних, так і сьогоденних змін у суспільстві.

Все вищесказане виводить нас на необхідність глибоко продуманого, виваженого ставлення до самої категорії «свобода», – як у плані всебічного дослідження, так і в плані дій. Проте в реальності ситуація є трохи іншою. Як показує аналіз, проблема свободи в філософській літературі є однією з тих, які найбільш часто обговорюються, – починаючи з класичних напрацювань Б.Спінози, Р.Декарта, Г.Лейбніца, досліджень екзистенціалістів (М.О. Бердяєва, А.Камю, Ж.-П. Сартра), неофрейдистів (Е.Фромма) і закінчуючи розробками сучасних вітчизняних філософів – В.П. Андрущенко, І.В. Бичка, Г.І. Горак, В.Г. Кременя, М.І. Михальченка, В.Г. Нестеренка та багатьох інших. Розширився і спектр питань, що входять до проблеми свободи, – наприклад, є спроби створення ефективного соціального механізму, який гарантував би неперервне наростання рівня соціальної та індивідуальної свободи. Але при цьому випускають із виду дуже важливий аспект її вивчення – а саме багатогранність та надзвичайну внутрішню мобільність, динамічність. А ігнорування конкретно-історичного змісту свободи, абстрактне або заідеологізоване її тлумачення, яке досить часто практикується, приводять до результатів, навіть протилежних очікуваним. Свобода може стати навіть ворожою до людини.

Твердження Лейбніца: «Термин свобода очень двусмыслен» [2, с.174] можна трактувати і в сенсі: «дуже багатозначний». До чого це приводить? Найперше, до неефективності спроб віднайти якісь універсальні правила функціонування свободи та інтелектуальні механізми, які б однозначно гарантували ефективність свободної практичної діяльності людини. А тому суспільні процеси – як при превалюванні свободи, так і при превалюванні необхідності – часто суперечать тому, чого чекали. Протилежне є швидше винятком. Разом з цим в суспільстві вже склалося майже стереотипне розуміння свободи: це право вибору особистості, яке практично є тотожним її суті (і тотожним демократії); це найвища цінність, ідеал, показник величі людини, її людяності, міра особистості, благо; це єдиний загальноісторичний критерій суспільного прогресу і таке інше. Також вважається, що: поскільки свободу можна оптимізувати раціональними аргументами, вона є здебільшого позитивною; свобода швидше є абсолютною, ніж відносною, – зовнішні спроби обмежити вибір часто припиняються обуреним «несправедливістю» натовпом, і

влада відступає. Перелік стереотипів у розумінні свободи можна продовжити, і всі вони свідчать про досить поверхневий підхід з абсолютизацією якогось одного з її аспектів.

На нашу думку, аналіз категорії «свобода» потрібно починати з аналізу природи самої людини, – адже свобода по суті є похідною від людини – суб'єкта, носія свободи. А природа людини є вкрай суперечливою, що підтверджується зауваженням Ф.Ніцше в праці «По ту сторону добра и зла»: «... В человеке тварь и творец соединены воедино: в человеке есть материал, обломок, избыток, глина, грязь, бессмыслица, хаос; но в человеке есть и творец, ваятель, твердость молота, божественный зритель и седьмой день – понимаете ли вы это противоречие?» [4, с.346]. Одним із визначальних чинників суперечливої природи людини є саме свобода. В таке розуміння вписуються її різнобічні об'єктивні характеристики і не обов'язково позитивні. Життя людини запрограмоване таким чином, що «саме в індивідній буттєвості реалізуються протилежні начала: добро і зло, біофілія і некрофілія, розум і глупість, доброчесність і підлість, здатність до величчя і нищість. На шкалі вимірів цих проявів вибудовується крива від мінімуму до максимуму. Завжди маємо справу з нерівномірністю в розподілі духовності серед людей, з контрастами невігластва, безкультур'я, підлоти на тлі сяючих вершин високої моральності, обізнаності, інших чеснот» [1, с.253]. То чи може бути свободне рішення індивіда або групи людей завжди позитивним та безпомилковим? Питання риторичне, – звичайно, ні. Людина, з одного боку, живе в історично сформованому середовищі, в умовах суспільної необхідності; з іншого боку, вона сама визначає своє ставлення до того, що її оточує: природи, держави, власності, моралі, культури, зрештою до самої себе – та приймає остаточне рішення щодо своїх дій та поведінки, які залежать як від об'єктивних обставин її життя, так і від рівня її свідомості – почуттів, інтелекту та волі. Відповідно, свободне рішення може бути вірним, невірним або суперечливим, – не говорячи вже про різний ступінь адекватності дій особистості щодо об'єктивного плину історичної необхідності, зовнішніх соціальних чинників, найперше, владних.

Цей аспект необхідно враховувати – особливо при формуванні національної ідеї, яка не може сформуватись сама собою. Для демократичної держави є природним, що національну ідею має

артикулювати саме політична еліта суспільства, влада. А потім представити (не імперативно) її народу. При поверхневому підході влади результат може бути непередбачуваним, – коли влада діє за класичним сценарієм, а саме: керуючись підбіркою стереотипів в розумінні свободи і прагнучи бути демократичною, вона покращує матеріальні умови життя людей та підшукує раціональні аргументи (адже в основі свободи – вибір, який ґрунтується на розумі, реалізується через діяльність, що розвивається на засадах необхідності) на користь запропонованого варіанту. Проте, як показує аналіз і практика, свобода – явище більш широке, вона інколи може піти і проти необхідності, і проти раціональної детермінації, і проти матеріального добробуту. Вона може бути і злом, і гординею, причиною як особистісних, так і суспільних катастроф, які часто важко піддаються розумній корекції. Таку свободу Декарт називає абсурдною; проте вона існує, і з цим потрібно рахуватись. При цьому він з гіркотою підмічає, що в абсолютній ірраціональній свободі є щось нелюдське, – адже навіть тварини слідуєть природній інстинктивній раціональності.

Пояснити це можна, якщо згадати структуру свідомості та роль в ній почуттів. Феномен свободи визначається не лише доцільним входженням людини в наявні раціональні форми людської свідомості, але й своєрідним творчим виходом за її межі. Людина є істотою найперше чуттєвою, а вже потім мислячою. І поскільки в її основі лежать мінливі суб'єктивні почуття, бажання, пристрасті, кожна людина первинно тяжіє до свободи абсолютної, ірраціональної (М.Бердяєв), яка межує зі свавіллям. Для пересічної людини єдина реальна свобода, за яку вона здатна боротись до останнього подиху – це ніким не обмежене право робити, що хоче лише вона, право навіть відкидати загальноприйнятий в суспільстві кодекс раціональності. Інколи для неї свобода – це можливість слідувати гіршому, навіть дивлячись на краще. Якщо зло відповідає задоволенню, інтересу, самоствердженню, то для автора воно є благом, здійснюваним через безпосередню самореалізацію і абсолютну свободу. Більше того, інколи, навіть коли розум (і мораль) очевидно штовхають нас до оптимального рішення, ми можемо зробити протилежне – дозволити собі стриматися від блага чи очевидної істини, якщо нам захочеться

чим затвердити абсолютний характер своєї свободи. Історія має безліч подібних прикладів.

Лейбніц акцентує увагу і на іншій властивості первинної ірраціональної свободи: «более сильные доводы и впечатления, доставляемые разумом воле, не мешали акту воли быть случайным» [2, с.175]. Тобто при всій продуманості теоретичних розрахунків та емоційних впливів вибір суб'єкта дії може бути просто випадковим. Зрозуміло, що стандартні підходи – раціональна детермінація та об'єктивна суспільна необхідність – тут можуть не спрацювати.

Подібні прояви свободи інколи ведуть до загострення протиробства між елітою та народом та до спокуси для еліти прийняти просте рішення – застосувати примус. Результатом є розростання культу влади, сили, що приводить до диктаторських режимів та різкого обмеження свободи. Демократизація на перших етапах свого розвитку також може супроводжуватись аномією, що призводить до викривлення розуміння свободи аж до «диктату» хаосу та анархії. Такі режими можуть існувати лише тимчасово, тому що сила свободи у народу відбирається. А, як підмітив ще Ф.Ніцше, «у бессильных ненависть вырастает до чудовищных и жутких размеров, до самых духовных и самых ядовитых форм...» [4, с.422]. В таких випадках неминуче набуває чинності так звана негативна свобода, яка за своїм характером є близькою до безконтрольності та нестримного егоїзму. Тоді владу чекає «архаїчний бунт проти непосильного змушення» (І.Берлін) з абсолютно непередбачуваними наслідками.

Таким чином, ми можемо відмітити значну, хоча десь невловиму та непередбачувану мобільність свободи пересічної людини, яка може знецінити, а то і повністю знищити будь-які зусилля владної еліти в напрямку суспільного прогресу. Ми бачимо, що свобода і зумовлена пізнанням необхідності, і не зумовлена ним. Вступаючи в суперечність навіть зі здоровим глуздом, вона спирається на розум і водночас пориває з його порадами; рахується з об'єктивними обставинами й водночас нехтує їхніми вимогами. В результаті ентузіазм влади може перерости в розгубленість, а то й у безнадію.

Головним питанням, яке має першорядне практичне значення, є питання ефективності свободи. Ефективною свобода є лише тоді, коли вона перетворюється в розумну, відповідальну, виражену, вільну від чуттєвих пристрастей діяльність. Це найвищий ступінь свободи

(Декарт). Проте ми бачимо, що головною умовою ефективності свободи тут виступає певний примус, а саме розумна обумовленість людських дій, пов'язана з відповідальністю за їх наслідки. Саме в силу цієї детермінації свобода стає ефективною. Примус є і в ірраціональній, абсолютній свободі – адже людина тоді є рабою своїх бажань. Але – чи ці бажання довільні, спонтанні, чи вони все-таки мають якісь об'єктивні неусвідомлені причини? Філософія стверджує, що так, «завжди є певна основа, щоб вчинити всупереч розумній основі». Тому, щоб розібратися у напрямках діяльності, владі потрібно культивувати і підтримувати не безпосереднє відчуття абсолютної свободи, а той принцип розуму, згідно якого ніщо не відбувається без причини. Цей проміжний висновок виводить нас на свободу як цінність.

Відомо, що свобода – це свідоме й вільне прагнення людини до здійснення своєї мети, яка має для неї певну цінність. Дії людини детермінуються не речами (а тому навіть покращення добробуту, всупереч сподіванням, може не дати бажаного результату), а ставленням до них. Ця детермінація є досить м'якою – вона не примушує, не штовхає до дій як потреба, а притягує – до вибору того, що здається найкращим тут і зараз. Цінності діють у людському бутті як поля взаємності узагальнених, споріднених (тобто відповідних типовим ситуаціям) смислів, -- які виходять за рамки раціональності. Тому цінностями керувати важко, проте і нехтувати ними неприпустимо. «Відсутність пов'язаності з якими-небудь цінностями... переживається як моральна самотність, і вона так само нестерпна як і фізична самотність» [5, с.219]. Найуніверсальнішою цінністю є свобода. Утримуючи й закріплюючи в собі споріднені смисли, вона (разом з іншими цінностями – красою, істиною, добром тощо) виступає ґрунтом для інтеграції індивідуальних інтересів і прагнень, скеровує та впорядковує їх. У такий спосіб вибудовується певний життєвий світ і відповідний до нього духовний світ різних соціальних груп.

Дослідження показує, наскільки складно розібратись в переплетіннях людських життів, а значить і в підставах для їх свободи. Звичайно, потрібно вивчати об'єктивні умови життя соціальних груп, різномірні духовні впливи, в тому числі заідеологізовані та випадкові (що досить важко), вибір відповідних

засобів, проте і такий аналіз буде неповним. Все це – необхідні складові свободи, Але ще не сама свобода. Вона не піддається повному вивченню та передбаченню її наслідків і завжди залишатиметься суперечливим поєднанням різнорідних проявів духовності, бо корені її криються в суперечливості природи їх носіїв.

Владна еліта інколи, жертвуючи сьогоденням, конструює суспільний ідеал, який передбачає настання людської досконалості, «царства свободи» тоді і потім, – коли, начебто, повністю реалізуються найвищі прояви людської духовності – позитивна свобода, доброта, порядність, самовідданість тощо. Проте будувати життя кожної людини на основі лише високих ціннісних орієнтирів практично неможливо, оскільки вони є очищеними від буднів повсякденності еталонами поведінки, надіндивідуальним узагальненням духовного досвіду людства. Особистісне життя влітає загальнолюдські цінності в буденність, потік постійних турбот, у складні людські взаємини. І ступінь оволодіння ними, перетворення у принципи власного життя різний і у кожного окремих. Тому, думається, такий позиції владної еліти потрібно протиставити іншу модель – постійного балансування в морі духовної диференціації – і не з метою остаточного подолання зла, нещастя, моральних вад і абсолютного торжества їх позитивних антиподів, а лише зменшення ризиків девіантності поведінки та духовного свавілля. Проте і це завдання здається надзвичайно складним. Адже, крім постійного моніторингу складових свободи – від матеріальних умов до духовних впливів – потрібно прикладати значні зусилля для її постійного обґрунтування та оптимізації. Головні способи обґрунтування цінностей, в тому числі і свободи, відомі: «1) міфологічний; 2) релігійно-містичний; 3) раціонально-логічний; 4) емоційно-образний; 5) життєво-практичний» [3, с.227]. Причому, – що потрібно обов'язково враховувати, – часто їх неможливо гармонізувати в межах єдиної системи принципів і потрібно робити вибір між конфліктуєчими елементами єдиної цілі. Людська діяльність, таким чином, постає постійно нестабільною, невизначеною, неоднозначною, – що є наслідком торжества самовизначення через свободний вибір.

Таким чином, раціональна детермінація та матеріальне стимулювання в обґрунтуванні свободи не є вичерпними чи пріоритетними, як часто вважають. Як показує сьогодення, в певних

соціальних групах багатьох держав світу на перше місце виходять релігійно-містичний та емоційно-образний способи обґрунтування свободи. А тому звертання до розуму чи здорового глузду при формуванні позитивної свободи часто не спрацьовує або буває недостатнім – потрібно задіювати і інші канали впливу, причому на високому професійному рівні, що може бути проблемою, позаяк формуванню духовної еліти у різних галузях культури в нашій країні приділяється недостатньо уваги. Макс Шелер, наприклад, вважав головною формою втілення позитивної свободи життєво-практичну, найперше особистий зразок і приклад. На його думку, видатна людина повинна бути оптимальним уособленням структури високих життєвих прагнень якоїсь групи, наприклад, партії. Це ідеальний спосіб передачі, трансляції цінностей – від однієї групи або спільноти до іншої, від влади до населення. Але справді універсальним механізмом і базою ствердження людських цінностей, у тому числі і свободи, є культура. Найперше тому, що висока духовна культура обов'язково припускає рефлексію, а отже і раціональну самодетермінацію, і професійну етику. Підкреслимо, що саме знання гуманітарних наук вважаються рефлексивними, поскільки це знання про самі знання. Їх освоєння значною мірою визначає і культуру мислення, – яка припускає і такий важливий момент як серйозне ставлення до чужої точки зору, чужої істини. В ідеалі державний діяч повинен осмислити в своїй системі поглядів причини «чужих істин», – і не сліпо відкинути їх або згодитися з ними, а зрозуміти їх і виробити оптимальне ставлення до них в своїй системі знань і етики.

Наразі перспективами подальших досліджень у даному напрямку є вироблення оптимальних механізмів впливу на основі свободи з метою зменшення долі ірраціоналізму та сваволі в діях людей; аналіз співвідношення свободи та відповідальності та практичне втілення його результатів – адже в повсякденності свобода часто розуміється і проголошується як самодостатня, що суттєво спотворює її зміст. Російський поет Євгеній Євтушенко, побувавши у Нью-Йорку, сказав: «Я был внутри свободы (статуї – авт.) – она пуста...». І запропонував напроти статуї Свободи побудувати статую Відповідальності.

Список літератури

1. Горак Г.І. Філософія. Курс лекцій: навч. посіб. – Київ: «Вілбор», 1997. – 270с.

2. Лейбниц Г.В. Новые опыты о человеческом разумении. Соч.: В 4-х т. Т. 2. М.: Мысль, 1983. – 686 с.
3. Нестеренко В.Г. Вступ до філософії: онтологія людини: навч.посіб. – Київ: Абрис, 1995. – 336 с.
4. Ницше Ф. По ту сторону добра и зла. Соч.: В 2-х т.Т.2. – М.: Мысль, 1990. – 829с.
5. Фромм Э. Бегство от свободы. – М.: Аст., 2011. – 288 с.

Одержано 14.03.16

УДК 32.97

Д.В. Трушаков, доц., канд. техн. наук, В.В. Войтюк, доц., канд. техн. наук, Д.В. Бречко, студ., С.А. Штапура, студ.
Кіровоградський національний технічний університет

Розробка комплексного пристрою для перевірки електрообладнання автомобіля та захисту автомобіля від викрадання

У статті наведена розробка комплексного пристрою для автокористувачів. Запропонований пристрій поєднує у собі два функціональні блоки – блок для перевірки електрообладнання автомобіля та блок, що виконує функції захисту автомобіля від крадіжки. Під час розробки комплексного пристрою головною метою була простота побудови та виготовлення такого пристрою.

комплексний пристрій для автомобіля, перевірка електрообладнання автомобіля, захисту автомобіля від викрадання

В теперішній час, коли автомобіль вже є не „розкіш’ю”, а стали повсякденним засобом пересування, особливо актуальним завданням для автокористувачів є перевірка справності електрообладнання автомобіля власноруч водіями та своєчасне усунення поломок в електрообладнанні. Зараз існують багато промислових контрольно-вимірювальних пристроїв, що застосовують для такого типу перевірок. Однак, на наш погляд, доцільно доцільно мати простий та зручний електронний пристрій, що можна було б виготовити

© Д.В. Трушаков, В.В. Войтюк, Д.В. Бречко, С.А. Штапура, 2016